

1 Recht

1 Rechtsregels

In het dagelijks leven zijn we aan het recht onderworpen. Ons gedrag wordt door het recht beïnvloed, meestal zonder dat we er ons van bewust zijn. We stoppen voor rood licht, we schaffen in de supermarkt twee pakken spaghetti en een potje pastasaus aan, we bezoeken de bioscoop. Dit doen we omdat we gewend zijn het zo te doen, niet omdat we ons volgens het recht willen gedragen. Bovendien kennen we de rechtsregels die op ons gedrag betrekking hebben, niet of nauwelijks.

In het eerste voorbeeld handelen we volgens een regel uit het verkeersrecht. In het tweede sluiten we een koopovereenkomst. In het derde voorbeeld huren we een zitplaats en hebben recht op de vertoning van een bepaalde film.

Zolang alles volgens verwachting verloopt en er geen problemen opduiken, leidt het recht een sluimerend bestaan. Maar: wat gebeurt er wanneer iemand die niet voor het rode licht stopte ons aanrijdt? Wat is onze reactie wanneer we na en door het eten van de pastasaus zo ziek worden dat een ziekenhuisopname noodzakelijk is? En: hoe is onze reactie als alle stoelen in de bioscoop bezet zijn en er een andere film wordt gedraaid dan aangekondigd?

In al deze drie situaties wordt de kans groter dat we ons op het recht beroepen en onze 'eigen rechten' ter sprake brengen. We willen duidelijk maken dat wij bepaalde claims hebben en dat de ander een bepaalde verantwoordelijkheid of verplichting heeft. Wanneer daar onenigheid en discussie over ontstaat, zullen we de ander uitdrukkelijk op onze rechten wijzen. In het uiterste geval kunnen we het verschil van mening zelfs voorleggen aan de rechter die in het ontstane conflict een bindende uitspraak kan doen.

Deze eenvoudige voorbeelden illustreren dat rechtsregels in het dagelijks leven een aantal functies hebben. In de eerste plaats verschaffen rechtsregels ons informatie: we kunnen te weten komen welke rechten en plichten we zelf hebben en welke rechten en plichten anderen hebben. In de tweede plaats weten we op grond daarvan hoe we ons behoren te gedragen en wat we mogen verwachten van anderen. In de derde plaats illustreren de simpele voorvallen hoe ons leven bepaald en gestuurd wordt door rechtsregels. Daarvan zijn we ons maar ten dele bewust: meestal komt het recht pas bij problemen of conflicten aan de oppervlakte.

2 Rechtsregels en andere sociale regels

Rechtsregels zijn niet de enige regels in de samenleving. Er zijn andere sociale regels die ook het gedrag van mensen bepalen. Wanneer iemand het met een ander niet eens is, staat het hem vrij om zijn kritiek naar voren te brengen. Het is echter volgens algemeen aanvaarde regels in het maatschappelijke verkeer onaanvaardbaar om hem of haar met rotte appels te bekogelen.

Behalve algemeen aanvaarde regels in het maatschappelijk verkeer zijn er nog andere sociale regels. Zo zijn er groepsregels, morele regels en regels van beroepsethiek. Groepsregels bepalen hoe de leden van de groep zich hebben te gedragen: wat ze wel en wat ze niet moeten doen om bij de groep te horen. Verschillende groepen hebben verschillende opvattingen. De kledingvoorschriften in het bankwezen zijn anders dan die van gabbers.

Regels van moraal bevatten normen en waarden die betrekking hebben op fundamentele levensvragen. Diverse maatschappelijke groepen hebben vaak uiteenlopende opvattingen over euthanasie, abortus of hulp aan de derde wereld. Deze opvattingen vloeien voort uit een verschillende levensbeschouwing: een andere visie op leven en dood of op de verantwoordelijkheid voor honger en ellende.

Bepaalde beroepen kennen een beroepsethiek. Deze geeft aan hoe het beroep op een juiste en zorgvuldige wijze uitgeoefend moet worden. Voor artsen en advocaten zijn er expliciete professionele regels die in acht genomen moeten worden. Zo moeten zij het beroepsgeheim in acht nemen en geen vertrouwelijke informatie aan derden geven. Rechtsregels en andere sociale regels staan niet altijd naast elkaar. Soms overlappen ze elkaar: een rechtsregel verbiedt wat ook sociaal onaanvaardbaar wordt gevonden. Diefstal en doodslag zijn niet alleen maar wettelijk verboden, maar mensen vinden het ook sociaal onaanvaardbaar. Mensen stelen of doden niet omdat de wet dat verbiedt, maar omdat ze dat moreel onacceptabel vinden. Dat wil zeggen in strijd met morele regels. Soms verwijst een rechtsregel zelfs naar sociale regels zoals morele regels en verbindt aan die regel juridische gevolgen. Een voorbeeld is artikel 6:3 BW, waarin staat dat in bepaalde gevallen dringende morele verplichtingen een rechtsgevolg kunnen hebben. Een voorbeeld van dit laatste is het verschaffen door de werkgever van pensioen aan een huishoudster na tientallen jaren trouwe dienst zonder dat dat afgesproken was. Anderzijds zijn rechtsregels soms in strijd met sociale regels. De wettelijke regels die euthanasie en abortus toestaan, zijn in strijd met de morele opvattingen van sommige godsdiensten.

Niet alleen wat onderwerp betreft kunnen rechtsregels en sociale regels overeenkomen. Rechtsregels zijn evenmin de enige regels die de 'overtreder' aanpakken. Andere sociale regels doen dat ook. Wie zich niet gedraagt volgens de regels van de eigen sociale groep merkt daarvan de gevolgen. Kleet je je niet volgens de heersende mode dan word je uitgelachen of belachelijk gemaakt of zelfs uit de groep gestoten. Zulke sociale sancties worden vaak als erger ervaren dan een juridische sanctie zoals een parkeerbon.

3 Rechtssysteem

Juridische regels en juridische instituten fungeren als een systeem dat de samenleving en het sociale leven ordent en stuurt. Dit ordenen en sturen van de samenleving is gericht op de verwezenlijking van bepaalde doelstellingen.

3.1 Functies van het rechtssysteem

Welke functies heeft een rechtssysteem?

In de rechtssociologie onderscheidt men de volgende:

1. Het scheppen van sociale orde. Recht is erop gericht dat in de samenleving bepaalde vaste gedragspatronen optreden. Als mensen zich, binnen zekere grenzen, op dezelfde manier gedragen, weet men wat men van elkaar te verwachten heeft. Men kan zijn handelen op elkaar afstemmen.
2. Het bevorderen van niet-gewelddadige conflictbeslechting. Wanneer er conflicten zijn in de samenleving biedt het rechtssysteem de gelegenheid om deze door een objectieve derde te laten beslissen. Zo wordt voorkomen dat individuen het 'recht in eigen hand nemen' en conflicten de sociale orde aantasten.
3. Het garanderen van de individuele ontplooiing en autonomie van burgers. Het gaat er in het rechtssysteem ook om dat individuen de kans krijgen om hun talenten te ontwikkelen en hun wensen te realiseren. Recht biedt individuen de vrijheid om, ook weer binnen bepaalde grenzen, hun leven in te richten op de manier die ze zelf kiezen.
4. Het bewerkstelligen van een zo rechtvaardig mogelijke verdeling van schaarse goederen in de samenleving. Lusten en lasten moeten in de samenleving eerlijk en doelmatig verdeeld worden.
5. Het kanaliseren van sociale verandering. Veranderingen in de samenleving moeten niet chaotisch en ongecoördineerd plaatsvinden. Daarom kent het recht procedures om deze veranderingen op een geordende manier teweeg te brengen. Hierbij hebben leden van de samenleving of hun vertegenwoordigers inspraak.

3.2 Functies van staatsorganen

Zeker in de huidige samenleving heeft de overheid – de staat – een belangrijke taak bij de verwezenlijking van de doelstellingen van het rechtssysteem. De staat heeft daarvoor verschillende organen in het leven geroepen. Deze organen hebben verschillende functies. De belangrijkste functies zijn: wetgeving, bestuur en rechtspraak.

Wetgeving is het vaststellen van algemene regels. Een aansprekend voorbeeld zijn regels uit het strafrecht die mishandeling of diefstal strafbaar stellen. Er zijn ook regels die fungeren als kader voor het handelen van burgers en organisaties (privaatrecht). Daarnaast zijn er voorschriften die het handelen van overheidsorganen onderling en dat van overheid met burgers en bedrijven (bestuursrecht) regelen, bijvoorbeeld de voorschriften die bepalen dat men voor het starten van een activiteit een vergunning nodig heeft (onder meer: een omgevingsvergunning).

Het vaststellen van algemene regels in een samenleving is niet voldoende. Deze regels moeten ook gerealiseerd – dat wil zeggen: uitgevoerd en toegepast – worden. Een

tweede belangrijke staatsfunctie is daarom: *bestuur*. Bestuur houdt in dat de overheid overheidsorganen instelt die regels uitvoeren, toepassen of op de naleving ervan toezien. In dat laatste geval spreekt men van het handhaven van regels. De milieupolitie gaat na of boeren zich aan het verbod op het gebruik van bestrijdingsmiddelen houden door regelmatig controles uit te voeren. De Belastingdienst – ook een onderdeel van het bestuur – legt aanslagen op en confronteert de treuzelende of onwillige belastingplichtige desnoods met een dwangbevel. De politie handhaaft de openbare orde – bijvoorbeeld bij demonstraties of sportmanifestaties – en spoort strafbare feiten op. Een derde belangrijke functie is *rechtspraak*. De rechter is het orgaan dat oordeelt of de overtreding van rechtsregels daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Een voorbeeld hiervan is de veroordeling van een boer die in strijd met het wettelijk verbod bepaalde bestrijdingsmiddelen heeft gebruikt. De (straf)rechter oordeelt nadat de milieupolitie de boer betrapt en het Openbaar Ministerie (OM) een vervolging heeft ingesteld. Dit oordeel vindt plaats na onderzoek van de feiten en nadat bezien is of deze feiten volgens de wet strafbaar zijn. Ook individuen of organisaties kunnen hun onderlinge conflicten aan de rechter voorleggen. Dit is het geval bij een geschil tussen een boer en een veehandelaar over de koop van rundvee. De veehandelaar wil van de koop af omdat de gekochte koeien wellicht besmet zijn met de ‘gekkekoeienziekte’. In zo’n geval doet de (burgerlijke) rechter een uitspraak. Ten slotte kunnen burgers bij de rechter opkomen tegen een overheidsbesluit of overheidsoptreden dat zij onjuist of onrechtmatig vinden. Een illustratie van inschakeling van de (bestuurs)rechter is, wanneer de boer van mening is dat het bestuur hem ten onrechte geen omgevingsvergunning voor een nieuwe bedrijfsruimte heeft verleend. Hij kan dan tegen het bestuursbesluit in beroep gaan.

4 Soorten rechtsregels

Recht bestaat voor een groot deel uit regels die gedrag van burgers trachten te beïnvloeden en te sturen. Er zijn daarnaast rechtsregels die betrekking hebben op de organisatie van het rechtssysteem. Dit zijn niet de enige soorten rechtsregels. Er kunnen nog allerlei andere soorten onderscheiden worden. Enkele belangrijke soorten in rechtsregels vastgelegde normen zijn: gedragsnormen, sanctienormen en bevoegdheidsverlenende normen.

4.1 Gedragsnormen

Rechtsregels kunnen een gedraging gebieden, verbieden of toestaan. Dit soort rechtsregels noemt men gedragsnormen.

Artikel 11 Wegenverkeerswet 1994 verbiedt joyriden: ‘Het is verboden opzettelijk wederrechtelijk een aan een ander toebehorend motorrijtuig op de weg te gebruiken.’

Vooral in het strafrecht vinden we normen die gebieden en verbieden. Een kenmerk van zulke strafrechtelijke geboden en verboden is dat ze (doorgaans) gekoppeld zijn aan dwang of straf. Wie zo’n rechtsregel niet gehoorzaamt, kan geconfronteerd worden met een strafsancie (bijvoorbeeld een boete of een gevangenisstraf).

4.2 Sanctienormen

Een sanctienorm is een regel die aangeeft wat degene die zich niet aan een gedragsnorm houdt te wachten staat. De regel specificeert dus welke sanctie kan volgen op een overtreding van de gedragsnorm. Gedragsnorm en sanctienorm zijn vaak aan elkaar gekoppeld.

Een voorbeeld van een (impliciete) gedragsnorm met een strafsanctie is artikel 142 lid 1 Sr. Dit luidt: 'Hij die opzettelijk door valse alarmkreten of signalen de rust verstoort, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of een geldboete van de vierde categorie.'

Gedragsnorm en sanctienorm kunnen ook afzonderlijk van elkaar worden geformuleerd.

De sanctie op overtreding van artikel 11 Wegenverkeerswet 1994 staat in artikel 176 lid 4 Wegenverkeerswet 1994: 'Overtreding van artikel 11 wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of een geldboete van de derde categorie.'

Bij sancties in het strafrecht gaat het meestal om een straf. In andere rechtsgebieden komen andere sancties voor. Een voorbeeld van een ander soort sanctie is de toepassing van bestuursdwang. Het wegslepen van een fout geparkeerde auto is een vorm van bestuursdwang. Eventueel volgt na het wegslepen nog een strafsanctie, zoals een veroordeling door de rechter tot een hechtenisstraf of een geldboete.

4.3 Bevoegdheidsverlenende normen

Bevoegdheidsverlenende normen geven staatsorganen een bepaalde macht. Die macht (bevoegdheid) kan inhouden dat een staatsorgaan rechten en plichten vaststelt of bepaalde handelingen verricht. Met name bij bestuursorganen en bij de rechter is het essentieel dat bevoegdheden zo helder mogelijk zijn vastgelegd. Wanneer dat niet zo is, neemt het risico van willekeur en aantasting van de rechtszekerheid toe.

Artikel 2 lid 1 van de Wet tijdelijk huisverbod is een voorbeeld van een bevoegdheidsverlenende norm; 'De burgemeester kan een huisverbod opleggen aan een persoon indien uit feiten of omstandigheden blijkt dat diens aanwezigheid in de woning ernstig en onmiddellijk gevaar oplevert voor de veiligheid van één of meer personen die met hem in de woning wonen of daarin anders dan incidenteel verblijven of indien op grond van feiten of omstandigheden een ernstig vermoeden van dit gevaar bestaat. (...)'

Artikel 8:7 Awb is een ander voorbeeld. Deze bepaling regelt welke rechter de zaak dient te behandelen die een burger aanspant tegen een bepaald overheidsbesluit. Lid 1 zegt: 'Indien beroep wordt ingesteld tegen een besluit van een bestuursorgaan van een provincie, een gemeente of een waterschap dan wel tegen een besluit van een gemeenschappelijk orgaan, een bestuur van een bedrijfsvoeringsorganisatie of een bestuursorgaan van een openbaar lichaam dat is ingesteld met toepassing van de Wet gemeenschappelijke regelingen, is bevoegd de rechtbank binnen het rechtsgebied waarvan het bestuursorgaan zijn zetel heeft.'